

M. TVLLII CICERONIS

DE

O F F I C I I S

AD

M A R C U M F I L I U M

LIBER II.

1 QUEMADMODUM officia ducerentur ad
 honestate, Marce fili, atque ab omni genere
 virtutis, satis explicatum arbitror libro supe-
 riore. Sequitur, ut hæc officiorum genera
 persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, &
 ad earum rerum, quibus utuntur homines,
 facultatem, ad opes, ad copias: in quo tum
 quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum ex
 utilibus quid utilius, aut quid maxime utile.
 De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de
2 instituto, ac de iudicio meo dixerò. Quam-
 quam enim libri nostri complures non modo
 ad legendi, sed etiam ad scribendi studium ex-
 citaverunt: tamen interdum vereor, ne qui-

busdam bonis viris philosophiæ nomen sit in-
 visum; mirenturque, in ea tantum me operæ
 & temporis ponere. Ego autem quamdiu
 respublica per eos gerebatur, quibus se ipsa
 commiserat, omnes meas curas cogitationes-
 que in eam conferebam: cum autem domi-
 natu unius omnia tenerentur, neque esset us-
 quam consilio aut auctoritati locus; socios
 denique tuendæ reipublicæ, summos viros,
 amissem; nec me angoribus dedidi, quibus
 essem confectus, nisi iis restitissim, nec rur-
 sum indignis homine docto voluptatibus. At-
 que utinam respublica stetit, quo cœperat
 statu, nec in homines non tam commutanda-
 rum rerum, quam evertendarum cupidos in-
 cidisset! Primum enim, ut stante respublica
 facere solebamus, in agendo plus, quam in
 scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis
 scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones no-
 stras mandarem, ut sæpe fecimus. Cum au-
 tem respublica, in qua omnis mea cura, co-
 gitatio, opera poni solebat, nulla esset omni-
 no, illæ scilicet litteræ conticuerunt, forenses,
 & senatoriæ. Nihil agere autem cum animus
 non posset, in his studiis ab initio versatus
 ætatis; existimavi, honestissime molestias posse
 deponi, si me ad philosophiam retulissim; cui

cum multum adolescens, discendi causa, temporis tribuiffem; postea quam honoribus inservire cœpi, meque totum reipublicæ tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum & reipublicæ temporibus. Id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tamen boni affecuti videmur, ut ea literis mandarem, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos! optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur; nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiæ. Sapientia autem est, (ut a veteribus philosophis definitum est,) rerum divinarum & humanarum, causarumque, quibus hæ res continentur, scientia; cuius studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quæritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt, quod spectet & valeat ad bene beateque vivendum? siue ratio constantiæ virtutisque ducitur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas

affiequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discefferis? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent; quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbatu reipublicæ muneribus, ad hoc nos studium potissimum contuliffemus. Occurritur autem nobis, & quidem a doctis & eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia: non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quod sequatur. Quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potius, non modo disputandi, sed etiam vivendi ratione sublata? Nos autem, ut ceteri alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contra, alia non probabilia esse dicimus. Quid est igitur, quod me impediat, ea, quæ mihi probabilia

videantur, sequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ a sapientia diffidet plurimum? Contra autem omnia disputatur, a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex utraque parte, causarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

3 Quinque igitur rationibus propositis officii
9 cii persequendi, quarum duæ ad decus, honestatemque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur: honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur; in quo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eodeducta est, ut honestatem ab utilitate secernens, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non ho-

nestum: qua nulla pernicies major hominum
vitæ potuit afferri. Summa quidem auctori-¹⁰
tate philosophi severe sane, atque honeste,
hæc tria genera confusa, cogitatione distin-
guunt. Quidquid enim justum sit, id etiam
utile esse censent; itemque quod honestum,
idem justum; ex quo efficitur, ut, quidquid
honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum
perspiciunt, hi sæpe, versutos homines & cal-
lidos admirantes, malitiam, sapientiam judi-
cant; quorum error eripiendus est, opinio-
que omnis ad eam spem traducenda, ut ho-
nestis consiliis, justisque factis, non fraude
& malitia, se intelligant ea, quæ velint, con-
sequi posse. Quæ ergo ad vitam hominum
tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut
aureum, argentum, ut ea, quæ gignuntur e
terra, ut alia ejusdem generis; partim ani-
malia, quæ habent suos impetus, & rerum
appetitus. Eorum autem alia rationis exper-¹¹
tia sunt, alia ratione utentia. Expertes ra-
tionis, equi, boves, reliquæ pecudes, apes,
quarum opere efficitur aliquid ad hominum
usum atque vitam. Ratione autem utentium
duo genera ponuntur: unum, deorum; alte-
rum, hominum. Deos placatos pietas efficiet
& sanctitas: proxime autem, & secundum

deos, homines hominibus maxime utiles esse
 12 possunt. Earumque item rerum, quæ nocent
 & obfunt, eadem divisio est. Sed quia deos
 nocere non putant, his exceptis, homines ho-
 minibus obesse plurimum arbitrantur. Ea enim
 ipsa, quæ inanima diximus, pleraque sunt ho-
 minum operis effecta, quæ nec haberemus,
 nisi manus & ars accessissent; nec his sine
 hominum administratione uteremur. Neque
 enim valetudinis curatio, neque navigatio,
 neque agricultura, neque frugum fructuum-
 que reliquorum perceptio & conservatio sine
 13 hominum opera ulla esse potuisset. Jam vero
 & earum rerum, quibus abundaremus, ex-
 portatio, & earum, quibus egeremus, invec-
 tio, certe nulla esset, nisi his muneribus homines
 fungerentur; eademque ratione nec lapides e
 terra exciderentur ad usum nostrum necessarii:

*Nec ferrum, aes, aurum, argentum, effode-
 retur penitus abditum,*

4 sine hominum labore & manu. Tecta vero,
 quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum
 molestiæ sedarentur, unde aut initio generi
 humano dari potuissent, aut postea subveniri,
 si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut ve-
 tustate cecidissent, nisi communis vita ab ho-
 minibus harum rerum auxilia petere didicisset.

set? Adde ductus aquarum, derivationes flu-¹⁴
minum, agrorum irrigationes, moles oppofi-
tas fluctibus, portus manu factos, quæ unde
sine hominum opera habere possemus? Ex
quibus, multisque aliis perspicuum est, quî
fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ
sunt inanimæ, percipiantur, eas nos nullo mo-
do sine hominum manu atque opera capere
potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut
quæ commoditas, nisi homines adjuvarent,
percipi posset? Nam & qui principes inveni-
endi fuerunt, quem ex quaque belua usum
habere possumus, homines certe fuerunt; nec
hoc tempore sine hominum opera aut pascere
eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos
fructus ex his capere possemus: ab eisdem-
que & eæ, quæ nocent, interficiuntur; &
quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enu-¹⁵
merem artium multitudinem, sine quibus vi-
ta omnino nulla esse potuisset? quis enim
ægris subveniret, quæ esset oblectatio valen-
tium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ
nobis artes ministrarent? quibus rebus ex-
cultâ hominum vita tantum distat a victu &
cultu bestiarum. Urbes vero sine hominum
coetu non potuissent nec ædificari, nec fre-
quentari: ex quo leges, moresque constitu-

ti; tum juris æqua descriptio, certaue vivendi disciplina: quas res & mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est; effectumque, ut esset vita munitior; atque ut dando & accipiendo, mutandisque facultatibus & 5 commodis, nulla re egeremus. Longiores hoc 16 loco sumus, quam necesse est. Quis est enim, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis a Panætio commemorantur, neminem neque ducem bello, nec principem domi, magnas res, & salutare sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu; sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni & copiosi; qui, collectis ceteris causis, eluvionis, pestilentiæ, vastitatis, beluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate. Cum

Cum igitur hic locus nihil habeat dubi-¹⁷
 tationis, quin homines plurimum hominibus
 & profint, & obfint; proprium hoc statuo esse
 virtutis, conciliare animos hominum, & ad
 usus suos adjungere. Itaque, quæ in rebus
 inanimis, quæque in usu & tractatione belua-
 rum fiunt utiliter ad hominum vitam, arti-
 bus ea tribuuntur operosis; hominum autem
 studia ad amplificationem nostrarum rerum
 prompta ac parata, virorum præstantium sa-
 pientia & virtute excitantur. Etenim virtus¹⁸
 omnis tribus in rebus fere vertitur; quarum
 una est in perspiciendo, quid in quaque re ve-
 rum sincerumque sit, quid consentaneum cui-
 que, quid consequens, ex quo quæque gign-
 antur, quæ cujusque rei causa sit: alterum,
 cohibere motus animi turbatos, quos Græci
 πάθη nominant, appetitionesque, quas illi
 ὀρμῆς, obediētes efficere rationi: tertium, iis,
 quibuscum congregamur, uti moderate, &
 scienter, quorum studiis ea, quæ natura de-
 siderat, expleta cumulataque habeamus; per
 eos denique, si quid importetur nobis incom-
 modi, propulsemus, ulciscamurque eos, qui
 nocere nobis conati sint, tantaque pœna affi-
 ciamus, quantam æquitas humanitasque pa-
 tiatur. Quibus autem rationibus hanc facul-⁶

19 tatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus; neque ita multo post: sed pauca ante dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel secundas ad res, vel adversas, quis ignorat? nam & cum prospero statu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos; & cum reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde, a bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc ergo, ut dixi, rariores. At

20 vero interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ: rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortassis etiam brevior videbitur.

121 Quæcunque igitur homines homini tri-

buunt ad eum augendum atque honestandum, aut benevolentiae gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt; aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt; quemque dignum fortuna quam amplissima putant; aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cuius opes metuunt; aut contra, a quibus aliquid expectant, ut cum reges, popularesve homines, largitiones aliquas proponunt; aut postremo, pretio ac mercede ducuntur: quæ sordidissima est illa quidem ratio, & inquinatissima, & his, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Male enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est; quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus, quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subiiciunt se homines imperio alterius & potestati pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, ne vi parere cogantur; aut spe largitionis, promissisque capti; aut postremo, ut sæpe in nostra republica videmus, mercede conducti. Omnium autem 7

23 rerum nec aptius est quidquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligere; nec alienius, quam timeri. Præclare enim Ennius: *Quem metuant, oderunt: quem quisque odit, perisse expetit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obfistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec vero hujus tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, paretque cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad pestem; sed reliquorum similes exitus tyrannorum, quorum haud fere quisquam interitum talem effugit. Malus enim custos diuturnitatis metus; contraque benevolentia fidelis est, vel
24 ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercerent, sit sane adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui vero in libera civitate ita se instruant, ut metuantur; his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis timefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id am-

plectamur, ut metus absit, caritas retineatur. Ita facillime, quæ volumus, & privatis in rebus, & in republica consequemur. Etenim, qui se metui volent, a quibus metuentur, eosdem metuant ipsi, necesse est. Quid enim cense- 25 mus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angī solitum? qui cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? quid? Alexandrum Pheræum, quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, dēstricō gladio jubebat anteire; præmittēbatque de stipatoribus suis, qui scrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorē & barbarum, & stigmatiam putaret, quam conjugem! nec eum fefellit; ab ea enim est ipse, propter pellicatus suspicionem, interfec̄tus. Nec vero ulla 25 vis imperii tanta est, quæ premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic no-

ster; sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios, injuste imperantes, nonne repente omnes fere socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis?

8 Externa libentius in tali re, quam domestica, recordor. Verumtamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis; bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii. Regum, populorum, nationum

27 portus erat & refugium senatus. Nostri autem magistratus imperatoresque ex hac una re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios æquitate & fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quam imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamur; post vero Sullæ victoriam penitus amisimus. Desitum est enim videri quidquam in socios iniquum, cum exstitisset in cives tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro venderet & bonorum virorum, & locu-

pletum, & certe civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam foediorè, non singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias regionesque uno calamitatis jure comprehenderet. Itaque, vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quidquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tuliffemus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia: a quo quidem rei familiaris, ad paucos; cupiditatum, ad multos improbos venit hereditas. Nec vero unquam bellorum civilium semen & causa deerit, dum homines perditam hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt; quam P. Sulla cum vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto tricesimo anno post a sceleratiore hasta non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo stant

& manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes; rem vero publicam penitus amissimus: atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quam cari esse & diligi malimus. Quæ si populo Romano injuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benevolentiae vim esse magnam, metus imbecillam; sequitur, ut differamus, quibus rebus possimus facillime eam, quam volumus, adipisci cum honore & fide
 30 caritatem. Sed ea non pariter omnes egemus: nam ad cuiusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus sit, an satis, a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque & primum & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hæc enim est una res profus, ut non multum differat inter summos & mediocres viros; eaque utrisque est prope-
 31 modum comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia civium fortasse non æque omnes egent; sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cetera, tum ad
 9 amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur *Laelius*. Nunc dicamus de gloria; quamquam ea quoque de

re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus administrandis adjuvat plurimum.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo; si fidem habet; si cum admiratione quadam honore dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter breviterque dicendum) quibus rebus parantur a singulis, eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante ³² te dixi benevolentiae præcepta, videamus; quæ quidem beneficiis capitur maxime: secundo autem loco benefica voluntate benevolentia movetur, etiam si res forte non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa fama & opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod honestum decorumque dicimus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura & specie sua commovet, maximeque quasi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus; idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa dilige-

re cogimur. Atque hæ quidem causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores. Fides autem ut habeatur, 33 duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam. Nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quosque & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenque ventum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse; hanc enim utilem omnes existimant, veramque prudentiam. Justis autem & fidis hominibus, id est, bonis, ita fides habetur, ut uulla sit in his fraudis injuriæque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime 34 committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet; quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior & callidior est; hoc invisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium; justitia sine prudentia multum poterit; 10 sine justitia nihil valebit prudentia. Sed, ne 35 quis sit admiratus, cur, cum inter omnes phi-

losophos constet, a meque ipso sæpe disputa-
tum sit, qui unam haberet, omnes habere vir-
tutes; nunc ita sejungam, quasi possit quis-
quam, qui non idem prudens sit, justus esse:
alia est illa, cum veritas ipsa limatur in dis-
putatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem
communem omnis accommodatur oratio.
Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco lo-
quimur, ut alios fortes, alios bonos viros,
alios prudentes, dicamus. Popularibus enim.
verbis est agendum, & usitatis, cum loquimur
de opinione populari, idque eodem modo fe-
cit Panætius. Sed ad propositum reverta-
mur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam ³⁶
pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione
hominum, honore ab iis digni judicaremur.
Admirantur igitur communiter illi quidem
omnia, quæ magna, & præter opinionem su-
am animadverterunt; separatim autem in
singulis, si perspiciunt nec opinata quædam
bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximis-
que efferunt laudibus, in quibus existimant
se excellentes quasdam & singulares virtutes
perspicere; despiciunt autem eos, & contem-
nunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi,
nihil nervorum putant: non enim omnes eos
contemnunt, de quibus male existimant. Nam

quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam, sed de his male existimant. Quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi, nec alteri, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, 37 nulla cura est. Admiratione autem afficiuntur ii, qui anteire ceteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, majores partes animi a virtute detorquent; & dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterrentur: vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissime permovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo magnoque despiciunt, cumque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit, tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis? Ergo & hæc animi despicientia 11 admirabilitatem magnam facit; & maxime 38 justitia (ex qua una virtute viri boni appellantur) mirifica quædam multitudini videtur; nec injuria. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt

contraria, æquitati anteponit. Maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur; quod in quo viro perspectum fit, hunc igni spectatum arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; & benevolentiam, quod prodesse vult plurimis; & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quod eas res spernit & negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur.

Ac mea quidem sententia omnis ratio at- 39
que institutio vitæ adjumenta hominum desiderat; in primisque, ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est; eoque etiam magis, quod si eam non habebunt, injusti habebuntur: nullis præfidiis se-
pti, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam, 40
qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est: cujus tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid, aut eripit, is sibi

ne in latrocinio quidem relinquit locum; ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut interficiatur a focis, aut relinquatur. Quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bardylis Illyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit; & multo majores Viriatus Lusitanus; cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque cesserunt: quem C. Lælius, is, qui sapiens usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantum ejus vim inter leges & judicia, in constituta republica fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud majores nostros, justitiæ fruendæ causa videntur olim bene morati reges constituti. Nam cum premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant; ad unum aliquem confugiebant, virtute præstantem: qui cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate constituendâ summos cum infimis pari jure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa;

quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile; neque enim aliter esset jus. Id si ⁴² ab uno justo & bono viro consequerentur, eo erant contenti. Cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda justitia est, tum ipsa propter sese; nam aliter justitia non esset; tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ non quærendæ solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumtus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione est. Quamquam præclare Socrates, hanc viam ad gloriam proximam & ⁴³ quasi compendiarium dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto non modo sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi possentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit,

atque etiam propagatur; ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed brevitatis causa, familia erimus contenti una. Ti. enim Gracchus, P. F. tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at ejus filii, nec vivi probabantur bonis, & mortui numerum obtinent jure cæso-
 13 rum. Qui igitur adipisci veram gloriam velit, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore.

44 Sed, ut facillime, quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis & nominis, aut a patre acceptam, (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse,) aut aliquo casu atque fortuna; in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec
 45 dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem in hominum ignoratione versatur; hi simul ac juvenes esse cœperunt, magna
 specta-

ſpectare, & ad ea rectis ſtudiis debent contendere; quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur. Prima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt; in qua multi apud majores noſtros exſtiterunt: ſemper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars ſcleris nimium habuit; altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompejus alæ alteri præfeſſet, magnam laudem & a ſummo viro, & ab exercitu conſequebare equitando, jaculando, omni militari labore tolerando: atque ea quidem tua laus pariter cum republica cecidit. Mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto. Quamobrem pergamus ad ea, quæ reſtant. Ut igitur in reli-⁴⁶ quis rebus multo majora ſunt opera animi, quam corporis; ſic hæc res, quas perſequimur ingenio ac ratione, gravioreſ ſunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur a modeſtia, tum pietate in parentes, tum in ſuos benevolentia. Facillime autem, & in optimam partem cognoscuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros & ſapientes viros, bene conſulentes reipublicæ, contulerunt:

quibuscum si frequentes sunt, opinionem af-
 ferunt populo, eorum fore similes, quos sibi
 47 ipsi delegerint ad imitandum. P. Rutilii ado-
 lescentiam ad opinionem & innocentiam, &
 juris scientiam, P. Mucii commendavit domus.
 Nam L. quidem Crassus, cum esset admodum
 adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi
 ipse peperit maximam laudem ex illa accusa-
 tione nobili & gloriosa: & qua ætate qui ex-
 ercentur, laude affici solent, (ut de Demo-
 sthene accepimus,) ea ætate L. Crassus osten-
 dit, id se in foro optime jam facere, quod
 etiam tum poterat domi cum laude medita-
 48 ri. Sed cum duplex ratio sit orationis, quarum
 in altera sermo fit; in altera contentio; non
 est id quidem dubium, quin contentio oratio-
 nis majorem vim habeat ad gloriam: ea est
 enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen
 difficile dictu est, quantopere conciliet ani-
 mos hominum comitas affabilitasque sermo-
 nis. Exstant epistolæ, & Philippi ad Alexan-
 drum, & Antipatri ad Cassandrum, & Anti-
 goni ad Philippum filium, trium prudentissi-
 morum, (sic enim accepimus,) quibus præ-
 cipiunt, ut oratione benigna multitudinis
 animos ad benevolentiam alliciant, milites-
 que blande appellando deleniant. Quæ au-

tem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat. Magna est enim admiratio copiose sapienterque dicentis; quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus, quam ceteros, arbitrantur. Si vero sine in oratione mixta modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt in adolescente. Sed, cum sint plu-⁴⁹rima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multique in nostra republica adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint; maxima admiratio est in iudiciis, quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione constat; quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata sæpe est. Dixi paulo ante de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius. Etiam P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum & inutilem civem, C. Norbanum, in iudicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe facien-⁵⁰dum, nec unquam, nisi aut reipublicæ causa, ut ii, quos ante dixi; aut ulciscendi, ut duo Luculli; aut patrocinio, ut nos pro Siculis, pro Sardis; pro M. Albucio Julius. In accusando etiam M. Aquilio L. Fusii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe cer-

te: si erit, cui faciendum sit sæpius, reipublicæ tribuat hoc munus, cujus inimicos ulcisci sæpius, non est reprehendendum. Modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis: id cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominere; quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem iudicio capitis arceffas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad salutem hominum, & ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni, nocentem aliquando, modo ne nefarium impiumque, defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis est, semper in causis verum sequi; patroni, nonnunquam verisimile, etiam si minus sit verum, defendere: quod scribere (præsertim cum de philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & gloria pari-

tur & gratia defensionibus; eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri urgerique videatur: ut nos & sæpe alias, & adolescentes, contra L. Sullæ dominantis opes pro S. Roscio Amerino fecimus; quæ, ut scis, exstat oratio.

Sed expositis adolescentium officiis, quæ 15 valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de 52
beneficentia ac liberalitate dicendum est: cujusest ratio duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilius est hæc posterior, locupleti præsertim; sed illa lautior ac splendidior, & viro forti claroque dignior. Quamquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur; largitioque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur; qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. At qui opera, id 53 est, virtute & industria, benefici & liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiorerunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare

epistola quadam Alexandrum filium Philip-
 pus accusat, quod largitione benevolentiam
 Macedonum consecetur. *Quae te, malum, in-*
quit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi
fideles putares fore, quos pecunia corrupisses?
An tu id agis, ut Macedones non te regem su-
um, sed ministrum & praebitorem sperent fore?
 Bene ministrum & praebitorem; quia fordi-
 dum regi: melius etiam, quod largitionem,
 corruptelam esse dixit. Fit enim deterior, qui
 accipit, atque ad idem semper expectandum
 54 paratior. Hoc ille filio: sed praecipuum pu-
 temus omnibus. Quamobrem id quidem non
 dubium est, quin illa benignitas, quae constat
 ex opera & industria, & honestior fit, & la-
 tius pateat, & possit prodesse pluribus. Non-
 nunquam tamen est largiendum, nec hoc be-
 nignitatis genus omnino repudiandum est; &
 saepe idoneis hominibus indigentibus de re
 familiari impertiendum; sed diligenter, atque
 moderate. Multi enim patrimonia effude-
 runt, inconsulte largiendo. Quid autem est
 stultius, quam quod libenter facias, curare,
 ut id diutius facere non possis? Atque etiam
 sequuntur largitionem rapinae: cum enim
 dando egere coeperint, alienis bonis manus
 afferre coguntur. Ita, cum benevolentiae com-

parandæ causa benefici esse velint; non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita referanda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod a nostris hominibus sæpissime usurpatum, jam in proverbii consuetudinem venit, largitionem fundum non habere. Etenim quis potest modus esse, cum & idem qui consuerunt, & idem illud alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri, prodigi; alteri, liberales. Prodigi, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum venationumque apparatu, pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam omnino sint relicturi: liberales autem, qui suis facultatibus aut captos a prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur vel in requærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de divitiis scripsit: in quo multa præciare; illud absurde. Est enim multus in lau-

danda magnificentia & apparatione popularium munerum; taliumque sumtuarum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca posui, multo & major videtur, & certior. Quanto Aristoteles gravius & verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusiones non admiremur, quæ sunt ad multitudinem deleniendam: at ii, qui ab hoste obfidentur, si emere aquæ sextarium mina cogantur, hoc primo incredibile nobis videri, omnesque mirari; sed, cum attenderint, veniam necessitati dare: in his immanibus jacturis, infinitisque sumtibus, nihil nos magnopere mirari; cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsaque illa delectatio multitudinis sit ad breve exiguumque tempus; eaque a levissimo quoque: in quo tamen ipso una cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligit, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & fervorum simillimis liberis, esse grata; gravi vero homini, & ea, quæ fiant, judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo: quamquam intelligo, in nostra civitate inveterasse jam a bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P.

Crassus cum cognomine dives, tum copiis, functus est ædilitio maximo munere: & paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo, Q. Mucio, magnificentissima ædilitate functus est: deinde C. Claudius, Appii filius; multi post, Luculli, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scævus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeii munera secundo consulatu; in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen 17 est suspicio avaritiæ. Nam Mamerco, homi- 58 ni divitissimo, prætermisso ædilitatis consulatus repulsam attulit. Quare &, si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus, nos ipsi ut fecimus; &, si quando aliqua res major atque utilior populari largitione acquiritur; ut Orestis nuper prandia in semitis decumæ nomine magno honori fuerunt. Ne M. quidem Sejo vitio datum est, quod in annonæ caritate assie modicum populo dedit: magna enim se & inverterata invidia, nec turpi jactura, quando erat ædilis, nec maxima liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emtis reipublicæ causa, quæ salute no-

fra continebatur, omnes P. Clodii conatus
 furoresque compressit. Causa igitur largitio-
 59 nis est, si aut necesse est, aut utile. In his
 autem ipsis mediocritatis regula optima est.
 L. quidem Philippus Q. F. magno vir inge-
 nio, in primisque clarus, gloriari solebat, se
 sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ
 haberentur amplissima. Dicebat idem C. Cu-
 60 rio, Nobis quoque licet in hoc quodammodo
 gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos
 cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem
 anno, quod contigit eorum nemini, quos mo-
 do nominavi, sane exiguus sumtus ædilitatis
 fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores, mu-
 ri, navalia, portus, aquarum ductus, omnia-
 que, quæ ad usum reipublicæ pertinent: quam-
 quam quod præsens tanquam in manum da-
 tur, jucundius est; tamen hæc in posterum
 gratiora. Theatra, porticus, nova templa ve-
 recundius reprehendo, propter Pompejum:
 sed doctissimi non probant, ut & hic ipse Pa-
 nætius, quem multum in his libris secutus
 sum, non interpretatus; & Phalereus De-
 metrius, qui Periclem, principem Græciæ,
 vituperabat, quod tantam pecuniam in præ-
 clara illa propylæa conjecerit. Sed de hoc
 genere toto, in iis libris, quos de republica

scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum, genere vitiosa est; temporibus, necessaria; & tum ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est. In illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur, & ejus, qui res meliores quaerit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In his tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiorem gradum adscendant, restricti omnino esse nullo modo debemus; sed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam praeclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut his beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratis esse non liceat.

Omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamque injuriam in deterenda liberalitate sibi etiam fieri; eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipublicæ utilis est, redimi e servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum; illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Convenit autem ⁶⁴ cum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus & confinibus, æquum & facilem; multa multis de jure suo cedentem; a litibus vero, quantum liceat, & nescio an paulo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paulum nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi finire, flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis avaritiæque absit suspicio. Possit enim liberalitate uti, non spoliante se patrimonio, nimirum is est pe-

munis fructus maximus, Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus; idque etiam reipublicæ est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam vehementer utile iis, qui honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitem fuisse: ita enim instituisse, & villicis imperavisse, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam suam devertisset. Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quod optime constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio; quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt; nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ

splendor deletus est; idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Hæc igitur opera, grata multis, & ad beneficiis obstringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim eloquentia præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo a majoribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas, & non gravate, & gratuito defendentis, beneficia & patrocina late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem; ni vererem, ne de me ipso aliquid viderem queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut jurisperiti esse, aut diserti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus & magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut

consuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimeque eorum manat industria. Jam il- 68
lud non sunt admonendi, (est enim in prom-
tu,) ut animum advertant, cum juvare alios
velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos
lædunt, quos non debent; aut eos, quos non
expedit. Si imprudentes, negligentia est; si
scientes, temeritatis. Utendum etiam est ex-
cusatione adversus eos, quos invitus offen-
das, quacunque possis, quare id, quod fece-
ris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris:
ceterisque operis & officiis erit, quod viola-
tum est, compensandum. Sed cum in homi- 20
nibus juvandis aut mores spectari, aut fortu- 69
na soleat; dictu quidem est proclive, itaque
yulgo loquuntur, se in beneficiis collocandis
mores hominum, non fortunam sequi. Hone-
sta oratio est: sed quis est tandem, qui ino-
pis & optimi viri causæ non anteponat, in
opera danda, gratiam fortunati & potentis?
A quo enim expeditior & celerior remunera-
tio fore videtur, in eum fere est voluntas no-
stra propensior. Sed animadvertendum est di-
ligentius, quæ natura rerum sit: nimirum
enim inops ille, si bonus est vir, etiam si re-
ferre gratiam non potest, habere certe potest.

Commode autem, quicumque dixit, *pecuniam qui habeat, non reddidisse; qui reddiderit, non habere: gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui habeat, retulisse.* At, qui se locupletes, honoratos, beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt. Quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis magnum aliquod acceperint, æque etiam a se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur: patrocínio vero se usos, & 70 clientes appellari, mortis instar putant. At vero ille tenuis, cum, quidquid factum sit, se spectatum, non fortunam putet, non modo illi, qui est meritis, sed etiam illis, a quibus expectat, (eget enim multis,) gratum se videri studet: neque vero verbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quod si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut forte in liberis ejus, manet gratia: si autem inopem, probum tamen & modestum; omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari 71 puto. Danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus: sed si res in contentionem

tionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus; qui cum confuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: *Ego vero, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quae viro.* Sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum; quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet: ne id quidem semper; sed fac juvare: utentior sane fit; honestior vero quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediunt divitiæ, quo minus juvetur, modo ne adjuvent; sitque omne iudicium, non quam locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid pro injuria. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ, est justitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant; deinceps de iis, quæ ad universos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim singulos ut attingant, quæ sunt etiam gratiora.

Danda est opera omnino, si possit, utrisque, nec minus, ut etiam singulis consulatur; sed ita, ut ea res aut proficit, aut certe non obstat reipublicæ. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii, & reipublicæ tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & civibus, & reipublicæ salutaris. In primis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publice deminutio fiat. Perniciose enim Philippus in tribunatu, cum legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit; sed cum in agendo multa populariter, tum illud male, *non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent.* Capitalis oratio, & ad æquationem bonorum pertinens; qua peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerent, reipublicæ civitatesque constitutæ sunt. Nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præfidia quærebant. Danda etiam opera est, ne (quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assiduitatemque bellorum) tributum sit conferendum; idque ne eveni-

at, multo ante erit providendum: sin qua necessitas hujus muneris alicui reipublicæ ob-
venerit; (malo enim alteri, quam nostræ, omi-
nari; neque tamen de nostra, sed de omni
republica disputo;) danda erit opera, ut om-
nes intelligant (si salvi esse velint) necessita-
ti esse parendum. Atque etiam omnes, qui
republicam gubernabunt, consulere debe-
bunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt ne-
cessariæ: quarum qualis comparatio fieri so-
leat & debeat, non est necesse disputare; est
enim in promptu: tantum locus attingendus
fuit. Caput autem est in omni procuratione ⁷⁵
negotii & muneris publici, ut avaritiæ pel-
latur etiam minima suspicio. Utinam, inquit
C. Pontius Samnis, ad illa tempora me for-
tuna reservasset, & tum essem natus, si quan-
do Romani dona accipere coepissent! non es-
sem passus diutius eos imperare. Næ illi mul-
ta secula expectanda fuerunt; modo enim
hoc malum in hanc rempublicam invasit. Ita-
que facile patior tum potius Pontium fuisse,
siquidem in illo tantum fuit roboris. Non-
dum centum & decem anni sunt, cum de pe-
cuniis repetundis a L. Pisone lata est lex, nul-
la antea cum fuisset. At vero postea tot le-
ges, & proximæ quæque duriores: tot rei,

tot damnati, tantum Italicum bellum propter
 judiciorum metum excitatum: tanta, subla-
 tis legibus & judiciis, expilatio direptioque
 fociorum, ut imbecillitate aliorum, non no-
 22 fra virtute valeamus. Laudat Africanum Pa-
 nætius, quod fuerit abstinens. Quidni laudet?
 76 sed in illo alia majora. Laus enim abstin-
 tiæ, non hominis est solum, sed etiam tempo-
 rum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ
 fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in
 ærariam pecuniæ invexit, ut unius imperato-
 ris præda finem attulerit tributorum: at hic
 nihil domum suam præter memoriam nomi-
 nis sempiternam detulit. Imitatus patrem
 Africanus, nihilo locupletior Carthagine ever-
 sa. Quid? qui ejus collega in censura fuit
 L. Mummius, numquid copiosior, cum copio-
 sissimam urbem funditus sustulisset? Italiam
 ornare, quam domum suam, maluit; quam-
 quam Italia ornata, domus ipsa mihi videtur
 77 ornatio. Nullum igitur vitium tætrius, (ut
 eo, unde degreſſa est, referat se oratio,) quam
 avaritia, præsertim in principibus rempubli-
 cam gubernantibus. Habere enim quæstui rem-
 publicam non modo turpe est, sed sceleratum
 etiam & nefarium. Itaque quod Apollo Py-
 thius oraculo edidit, Spartam nulla re alia,

nisi avaritia perituram, id videtur non solum Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii, qui reipublicæ præsumt, quam abstinencia & continentia. Qui vero se populares volunt, 78 ob eamque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; ii labefactant fundamenta reipublicæ, concordiam primum, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis atque urbis, ut sit libera & non sollicita suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie reipublicæ ne 79 illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse; & maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum; nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi, quibus injuste ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judican-

tur, sed pondere. Quam autem habet æquitate, ut agrum multis annis, aut etiam seculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? Ac propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lyfandrum ephorum expulerunt: Agin regem (quod nunquam antea apud eos acciderat) necaverunt: ex eoque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut & tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissime constituta respublica dilaberetur. Nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ a Lacedæmoniis profecta, manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Ti. Gracchi, summi viri, filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus. Cumque tyrannum Nicoclem improviso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit, remque publicam adventu suo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant,

egere iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones moveri non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur sine injuria; judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse; isque celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset; a rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena tenebant, & eorum, qui sua amiserant; perfecitque æstimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, concordia constituta, sine querela discederent. O virum magnum, dignumque, qui 83

in nostra republica natus esset! Sic par est agere cum civibus; non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis & præstantis viri) omnibus consulendum putavit; eaque est summa ratio & sapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno? Quid ita? Ut, cum ego emerim, ædificarim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est
84 aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ vero novæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum; eum tu
24 habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest; non, si fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius rempublicam continet, quam fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam vehementius actum est, quam me consule, ne solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum & ordine; quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de republica tolleretur. Nun-

quam nec majus æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. At vero hic nunc victor, tum quidem victus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur 85 genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rempublicam tuebuntur; in primisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit invidia: præterea quibuscunque rebus vel bello, vel domi poterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt: hæc apud majores nostros factitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipublicæ magnam ipsi adipiscentur & gratiam, & gloriam.

In his autem utilitatum præceptis Anti- 86 pater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præterita censet esse a Panætio, valetudinis curationem, & pecuniæ; quas res a summo philosopho præteritas arbitror, quod

essent faciles: sunt certe utiles. Sed valetudo sustentatur notitia sui corporis; & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentia in victu omni atque cultu, corporis tuendi causa; & prætermittendis voluptatibus; postremo arte eorum, 87 quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, a quibus abest turpitudine; conservari autem diligentia & parsimonia; iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur; quem nos ista fere ætate cum effemus, qua es tu nunc, e Græco in Latinum convertimus.

25 Sed utilitatum comparatio, quoniam hic 88 locus erat quartus a Panætio prætermittus, sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quam dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potius, quam maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: ut Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria di-

vitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo ge- 89
nere comparationis illud est Catonis senis: a
quo cum quæreretur, quid maxime in re fa-
miliari expediret, respondit, Bene pascere.
Quid secundum? Satis bene pascere. Quid
tertium? Male pascere. Quid quartum? Ara-
re. Et, cum ille, qui quæsierat, dixisset, Quid
fœnerari? Tum Cato, Quid hominem, in-
quit, occidere? Ex quo, & multis aliis, in-
telligi debet, utilitatum comparationes fieri
solere, recteque hoc adjunctum esse quartum
exquirendorum officiorum genus. Sed toto 90
hoc de genere, de quærenda, de collocanda
pecunia, etiam de utenda, commodius a qui-
busdam optimis viris, ad medium Janum se-
dentibus, quam ab ullis philosophis ulla in
schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscen-
da: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc
libro disputatum est. Reliqua deinceps per-
sequemur.
